

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/142376>

Please be advised that this information was generated on 2021-01-25 and may be subject to change.

Wat zeggen 26 letters?

Anneke Neijt & Johan Zuidema
Radboud Universiteit Nijmegen

Homo loquens en homo scribens (Kraak, 2006) gaat over het belang van het schrift voor taal en denken. Er zijn theoretische begrippen uit voortgekomen zoals woorden en fonemen (Kraak, 2006, 27-30 en passim) die op hun beurt weer leiden tot de introductie van diepe en meer oppervlakkige lagen van het taalsysteem (Chomsky & Halle, 1968). Later zijn daar begrippen aan toegevoegd zoals bijvoorbeeld de orthografisch relevante laag (Neef, Neijt & Sproat, 2002; Sproat, 2000), voorwaartse en achterwaartse consistentie, (Borgwaldt & De Groot, 2002; Borgwaldt, Hellwig & De Groot, 2005), de grafematische oplossingsruimte (Neef, 2005) en korrelgrootte (Ziegler & Goswami, 2005; Neijt, 2013). Het zijn allemaal intrigerende noties in de beschrijving van schriftsystemen, met een stimulerende en sturende werking op onderzoek. Kort geleden is het *triplet* aan het arsenaal van beschrijvingsmiddelen voor alfabetische schriftsystemen toegevoegd.

1 Tripletten

Van alle woorden die voorkomen in de *Van Dale Basisspellinggids* (Cranshoff & Zuidema, 2005/2010) – speciaal voor deze gelegenheid aangevuld met *taalwetenschap* – heeft Zuidema een tripletbeschrijving gemaakt, zie Tabel 1 (tripletten zijn omlijnd, codes worden uitgelegd in de tekst).

Het resultaat is de BasisSpellingBank, met tripletten van fonemen, grafemen en de relatie tussen deze. Tripletten beschrijven van de kleinste

Gepubliceerd in:

S. Lestrade, P. de Swart & L. Hogeweg (Red.) (2015).

Addenda. Artikelen voor Ad Foolen (pp. 299–304).

Nijmegen: Radboud Universiteit. ©2015 de auteur(s).

Tabel 1: Tripletbeschrijving van *taalwetenschap*

fonemen	t	[a]	l+	w	[[e]]=t	@n=+	sX	[[Æ]]	p
grafemen	t	aa	l+	w	e=t	en=	sch	a	p
relatie	vw	vw	vw	vw	4.1c	7.3a	2.8	vw	vw

voor de spelling relevante delen van woorden de klanksegmenten (de fonemische representatie), de letters (de grafemische representatie) en hun relatie. Bijvoorbeeld het eerste triplet {t, t, vw} geeft aan dat de klank /t/ correspondeert met de letter t en dat dit de verstekwaarde (vw) is, de meest normale klank-letterrelatie. De laag van de fonemen is verrijkt met informatie over de positie van hoofd- en bijklemtone (aangeduid met tekststaken), syllabegrenzen (het isgelijkteken) en morfeemgrenzen (het plusje).

Voor een adequate beschrijving van de spelling is het kleinste deel van een woord lang niet altijd een enkel klanksegment. Neem het vijfde triplet {[e]=t, e=t, 4.1c} van *taalwetenschap*. De verstekwaarde van de spelling van /e/ zou ee zijn maar dit is hier niet het geval door de verenkingsregel, degeminatie in de spelling. Die regel werkt wanneer de /e/ voor een syllabegrens (=) staat, gevolgd door een consonant /t/. De typering van de relatie tussen fonemen en grafemen (4.1c) verwijst naar verenkelen en verdubbelen in de spelling (code 4), in dit geval een open lettergreep gevolgd door een lettergreep met een stomme e (subcode 1) in woorden zoals *bodem* en *neger* (type c), die onderscheiden zijn van woorden met een meervoudsuitgang *-en* (type a). De codes in het derde veld van ieder triplet corresponderen met de codes uit de *Van Dale Basisspellinggids* (Cranshoff & Zuidema, 2005/2010, pp. 12-18). De spellingcategorieën zijn in hoofdlijnen geordend zoals de spelling in het onderwijs is ingericht: een laag genummerde categorie gaat doorgaans vooraf aan een hoger genummerde categorie. De codes verwijzen dus naar onderwerpen waaraan aandacht wordt besteed in het onderwijs. Het zijn de ingrediënten van de spelling die je moet kennen om een goede lezer en schrijver te zijn. Code 7.3a verwijst naar de spelling van

Tabel 2: Tripletbeschrijving van *syntactisch*

fonemen	s	l	n=	t	[Æ]	k=	t	is
grafemen	s	y	n=	t	a	c=	t	isch
relatie	vw	3.3u	vw	vw	vw	3.12u	vw	6.5

$e(n)$ in samenstellingen. De letters *sch* worden aangeleerd als een vaste letterreeks (code 2.8).

Een tweede voorbeeld (Tabel 2) is *syntactisch*, een Nederlands woord van uitheemse origine. Het triplet {k, c, 3.12u} voor k-klanken die met een *c* geschreven worden, heeft in het derde veld '3.12u', waarbij code 3 verwijst naar de groep klanken met een bijzondere spelling en subcode 12 verwijst naar bijzonderheden bij de spelling van de k-klank. De toevoeging 'u' staat voor *uitheems*, want de *c* komt alleen voor in uitheemse woorden.

De BasisSpellingBank omvat circa 90.000 woordvormen, afgeleid van de ruim 21.000 lemma's die in de Basisspellinggids verzameld zijn als representanten van de Nederlandse spelling. De beschrijving omvat meer dan 600.000 triplettokens, een onoverzichtelijke hoeveelheid tokens dus, maar typetellingen wijzen uit dat het gaat om 'slechts' ca. 4500 triplettypen, waarvan de meeste heel weinig voorkomen. Een set van 1000 triplettypen bestrijkt 90% van dit woordbestand.

In de tripletbeschrijving zijn niet alleen syllabegrenzen, morfeemgrenzen en afbreekposities meegenomen, maar ook klemtoon. We weten dat de plaats van klemtoon van belang is voor de spelling van *oliën* en *fobieën*, en uit consistentieoverwegingen is de positie van hoofd- en bijklemtoon in alle woorden gemarkeerd. Voor onderzoek naar het belang van klemtoon bij het spellen van Nederlandse woorden (bijvoorbeeld, het verband tussen klemtoon en verdubbelen van consonantletters) staat nu al het materiaal klaar. De BasisSpellingBank is namelijk ontwikkeld om ondersteuning te bieden van het onderwijs en het daartoe noodzakelijke onderzoek te faciliteren. Over nieuwe mogelijkheden voor het onderwijs schreven we al een rapport voor de Nederlandse Taalunie (Zuidema & Neijt, 2012).

2 Hoe zit het met fonemen?

Kraak bespreekt in de eerste helft van *Homo loquens en homo scribens* de invloed van het schrift op ons denken over taal. Hij citeert op p. 104 met instemming wat Roy Harris concludeert naar aanleiding van diens bespreking van het dubbelzinnige werk van De Saussure:

“By insisting *both* that writing systems are semiological separate systems of signs from those of speech and, at the same time, that written signs are merely metasigns which serve to signify the signs of speech, [Saussure] creates a dilemma for himself. A theorist can opt for one or the other: what is disastrous is trying to have it both ways at once.”

(Harris, 2000, p. 63)

De ene visie, dat schriftsystemen in semiologisch opzicht onderscheiden dienen te worden van spraaksystemen, zou onverenigbaar zijn met de andere visie, dat schriftsystemen slechts ‘metatekens’ leveren voor spraaktekens. Toch worden beide visies verenigd in het Theorema van Alfabetische Autonomie (Neijt & Smits, 2014):

Theorema van Alfabetische Autonomie

Alfabetische schriftsystemen zijn ontstaan en functioneren als asynchrone tegenhanger van de gesproken taal. Zodra de systemen voldoende verspreid zijn in een taalgemeenschap, functioneren ze tevens als onafhankelijke laag van interpretatie en representatie binnen het taalsysteem, gelijkwaardig aan de synchrone andere lagen, zoals de visuele, akoestische of semantische.

Dit theorema stelt dat het alfabetische schrift weliswaar ontstaan is als een set van ‘metatekens’ om spraak asynchroon vast te leggen, maar dat het schriftsysteem zich vervolgens, als het in gebruik is, gaat gedragen als onafhankelijke, autonome laag. Er komen bijvoorbeeld onderscheidingen bij die er aanvankelijk niet waren, zoals spaties tussen woorden, hoofdletters en interpunctie. Dat zijn uitbreidingen die voor het goed

functioneren van de letterlaag van belang zijn. Qua onderlinge beïnvloeding is de laag van de letters gelijkwaardig aan de andere lagen van het taalsysteem. Het gaat om een onontkoombare samenhang, want de ene laag roept de andere op. De informatie van een laag kan zich opdringen ook wanneer die informatie alleen maar afleidt van het doel.

Kraaks boek bevat als belangrijke boodschap dat fonemen afgeleid zijn van letters, en niet andersom. Daar heeft hij gelijk in, maar dat hoeft je, zoals het theorema laat zien, niet als onverenigbaar te zien met de opvatting dat het schrift de spraak representeert. Eigenlijk zijn er door de introductie van het alfabetische schrift twee lagen aan het taalsysteem toegevoegd, de foneemlaag en de grafeemlaag. Terecht dus dat beide lagen in de tripletnotatie aanwezig zijn. De tripletnotatie geeft deze karakteristiek van alfabetische schriftsystemen precies goed weer. Letters en fonemen als onlosmakelijk met elkaar verbonden elementen, zoals de twee kanten van een medaille. Fonemen zeggen niet meer dan dat, maar ook niet minder.

Blijft de vraag hoe letters-alias-fonemen voortkomen uit articulatie en gedestilleerd kunnen worden uit akoestiek. De oplossing is aangedragen door Nooteboom (2007). Uit het gelijktijdig variëren van articulatieorganen en het gelijktijdig voorkomen van akoestische signalen, ondersteund door visuele signalen en een betekenisvolle context, dringen elementen zo groot als fonemen zich op, waarmee taalgebruikers, altijd op zoek naar middelen om betekenis uit te drukken, nieuwe combinaties maken.

Dat is wat de 26 letters ons zeggen.

Referenties

- Borgwaldt, S. R. & de Groot, A. M. B. (2002). Beyond the rime – Measuring the consistency of monosyllabic and polysyllabic words. In M. Neef, A. Neijt & R. Sproat (Red.), *The relation of writing to spoken language* (pp. 49–69). Tübingen: Niemeyer.
- Borgwaldt, S. R., Hellwig, F. M. & de Groot, A. M. B. (2005). Onset entropy matters: Letter-to-phoneme mappings in seven languages. *Reading and Writing*, 18, 211–229.

- Chomsky, N. & Halle, M. (1968). *The sound pattern of English*. New York: Harper & Row.
- Cranshoff, B. & Zuidema, J. (2005/2010). *Van Dale Basisspellinggids*. Utrecht/Antwerpen: Van Dale; Tilburg: Zwijsen.
- Harris, R. (2000). *Rethinking writing*. London: Athlone.
- Kraak, A. (2006). *Homo loquens en homo scribens, Over natuur en cultuur bij de taal*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Neef, M. (2005). *Die Graphematik des Deutschen*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Neef, M., Neijt, A. & Sproat, R. (2002). *The relation of writing to spoken language*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Neijt, A. (2013). Spellingtheorie: Van regeltoepassing naar automatisme. In Th. Janssen & T. van Strien (Red.), *Neerlandistiek in beeld* (pp. 147–156). Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU; Münster: Nodus Publikationen.
- Neijt, A. & Smits, R. (2014). Language as a lacework of layers, including visual ones. In R. Kager, J. Grijzenhout & K. Sebregts (Red.), *Where the principles fail* (pp. 147–156). Utrecht: Utrecht Institute of Linguistics OTS.
- Nooteboom, S. (2007). Alphabeticity. From phonemes to letters or from letters to phonemes? *Written Language and Literary*, 10, 129–143.
- Sproat, R. (2000). *A computational theory of writing systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziegler, J. C. & Goswami, U. (2005). Reading acquisition, developmental dyslexia and skilled reading across languages: A psycholinguistic grain size theory. *Psychological Bulletin*, 131, 3–29.
- Zuidema, J. & Neijt, A. (2012). *Verkenkend onderzoek naar de wenselijkheid en de haalbaarheid van een verrijking van de Woordenlijst Nederlandse Taal ten behoeve van spellingonderwijs*. In opdracht van de Nederlandse Taalunie.